

ESKI TERMIZNING IX-XIII ASRLAR BOSHLARI OSHXONA IDISHLARI O'RGANILISH TARIXI

Muhammadiyev Zohid Odinamuhamat o'g'li
“Sales doctor solution” kompaniyasi mutaxassisi
zoxidmuxammadiev15@gmail.com
+998970761705

Annotatsiya: Termizdan topilgan bu sopol idishlarni har tomonlama o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, ularni tayyorlagan termizlik kulollar o'z hunarining mohir ustalari bo'lganlar va bu sohada ular katta yutuqlarga erishganlar. Ular faqat mohir kulollar bo'libgina qolmay, balki, malakali rassom, nozik estetik did sohiblari ham bo'lganlar. Topilgan sopol idishlar fikrimizning yorqin dalilidir. Idishlar termizliklarni yuqori rivojlangan moddiy madaniyatidan bizlarni voqif qilmoqda.

Annotation: A comprehensive study of these ceramic vessels found in Termez shows that the Termez potters who made them were skilled masters of their craft and achieved great success in this field. They were not only skilled potters, but also skilled artists and people with a refined aesthetic taste. The ceramic vessels found are a vivid proof of our idea. The vessels make us aware of the highly developed material culture of the Termez people.

Аннотация: Комплексное изучение керамических сосудов, найденных в Термезе, показывает, что изготовившие их термезские гончары были искусными мастерами своего дела и достигли в этом деле больших успехов. Они были не только искусными гончарами, но и искусными художниками, людьми с тонким эстетическим вкусом. Найденные керамические сосуды – яркое подтверждение нашей мысли. Они свидетельствуют о высокоразвитой материальной культуре термезцев.

Kalit so'zlar: Eski Termiz,, xumdonlar, xumlar, hunarmandlar, qozonlar. chiroqlar.

Keywords: Old Termez, khumdons, khums, craftsmen, cauldrons, lamps.

Ключевые слова: Старый Термез, хумдоны, хумы, мастера, котлы, светильники.

So'nggi o'n yil ichida Ko'hna Termiz o'rnida olib borilgan keng qamrovli arxeologik tadqiqotlar hali yoritilmagan ishlarni yoritishga imkon berdi. Bu qadimiy shahar tarixi va madaniyatining ko'plab noma'lum sahifalari, siyosiy hayotning turli tomonlarini tavsiflovchi ulkan arxeologik materiallar to'plandi. Termizning turli tarixiy davrlardagi madaniy, iqtisodiy va mafkuraviy hayotini bu materiallar o'zida aks ettiradi. Bu yerda sopol materiallar ayniqsa juda ko'plab topilgan. Idishlardagi

shakllar orqali qo'shni tarixiy va madaniy hududlar bilan muntazam aloqa qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Termizda kulolchilik ishlab chiqarishning mahalliy xususiyatlarini ko'rishimiz mumkin. Topilgan kulolchilik buyumlari orasida o'rta asrlarga oid yuqori sifatli sopol shakllarning nafisligi va dekorning xilma-xilligi bilan farq qiladi. O'rta asrlarda Termizda XII-XIII asrlar boshlari yoritish asboblari orasida O'rta asr arxeologik yodgorliklarida chiroq topilmalari eng ko'p uchraydi.

Svam 3521/2 INV 1043. Sirkor chiroq. Eski Termiz. IX-X asrlar. O'lchami:3,4x2,5x3,8.



Svam 3521/2 INV 1043. Sirkor chiroq. Eski Termiz. IX-X asrlar. O'lchami:3,4x2,5x3,8 sm.



Termizning o'rta asr hunarmandchiligi uy-ro'zg'or buyumlarini ishlab chiqarish hali hech bir tadqiqotchi tomonidan alohida o'rganilmagan. Bu mavzuga bag'ishlangan materiallar juda kam bo'lib, ular Termiz shahrining tuzilishini o'rganishda katta ahamiyatga ega bo'lgan ushbu muhim masalani yetarli darajada to'liq ko'rib chiqishga imkon bermagan. Bu hunarmandchilik kvartallari va umuman shaharning o'rta asr qatlamlari haqida juda kam ma'lumotga ega. So'nggi paytlarda bu holat yaxshi

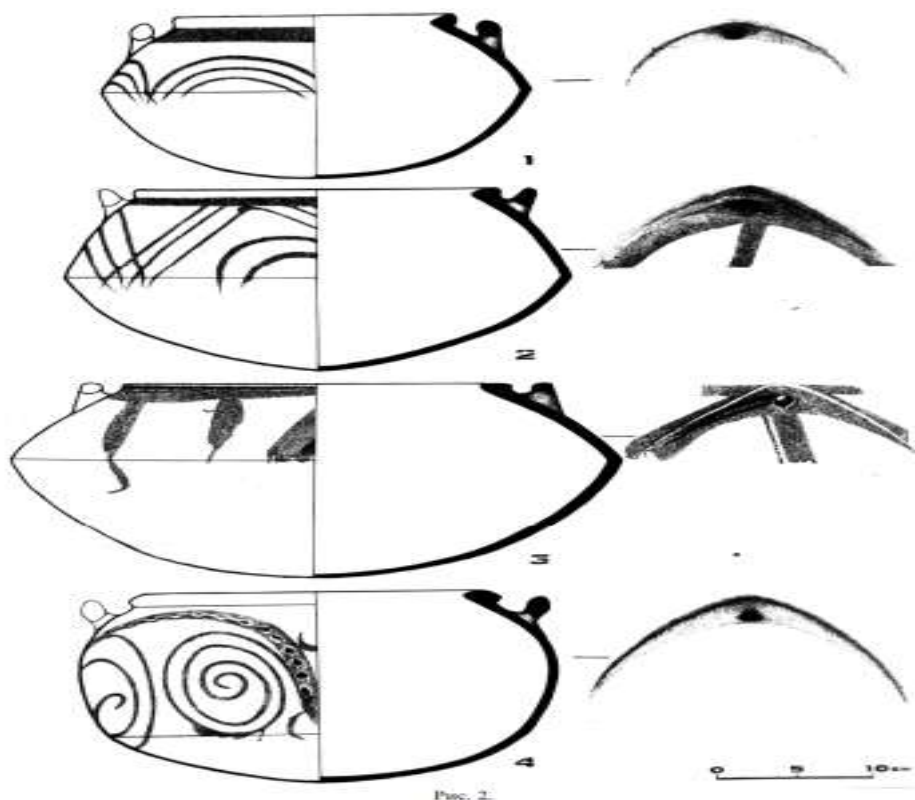
tomonga tez o'zgarmoqda. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Arxeologiya instituti Termiz arxeologiya guruhi tomonidan bugungi kunda o'rta asr qatlamlari va ularga xos bo'lgan obyektlar keng ko'lamda tadqiq etilmoqda. To'g'ridan to'g'ri va shaharning ishlab chiqarish maydonlarida, kulol va metallga ishlov beruvchilar kvartallarida qazish ishlari olib borishdi. Juda boy arxeologik materiallar to'plangan bo'lib, bu o'rta asrlar Termiz va undan tayyorlangan mahsulotlar hunarmandchiligining ko'plab jihatlarini yoritish imkonini berdi.¹

Eski Termiz Rabod hududidagi kulolchilik xumdoni.



Ma'lumki, an'anaviy idishlar ishlab chiqarish har bir oilaning turmush tarziga aylangan bo'lib, u odatda o'ziga hos shakllari bilan farqlanadi. Termizdan topilgan oshxona sopol buyumlarining aksariyati kulolchilik charxida yasalgan bo'lib, hunarmand-kulol mahsulotlari hisoblanadi. O'rta asrlardagi O'rta Osiyoning oshxona anjomlari bir xillikdan uzoqda o'rganilgan. Termizdan oshxona kulolchilik idishlari, asosan, rabodning shimoliy qismida joylashgan karvonsaroy, maishiy va turar-joy majmuasi hamda ikkita sopol pechda qazish ishlari natijasida topilgan. Kulolchilik ashyolariga juda boy va rang-barang Bu yerda turli xil qozonlar, Ko'zalar, sopol idishlar, kosalar (sopol qozonlardan tashqari tosh va bronza qozonlar) ko'p topilgan. Eng xilma-xil va ko'p sonli keramika qozonlari. Ulardan 136 tasi bor.

¹ Аннаев Т. Дж . Раскопки на Талитагора и некоторые вопросы водоснабжения Термеза и его округи//ИМКУ. Вип. 19 Ташкент: Фан, 1984



Sh.R.Pidayev. O'zbekistonning moddiy madaniyat tarixi. 28-nashri."

Кухонная посуда Термеза XII- начала XIII вв"

Afsuski, ularning ko'pchiligi parchalar bilan ifodalangan, ammo o'ndan ortiq arxeologik jihatdan buzilmagan idishlar mavjud bo'lib, ularning shakllarini tiklash va ularni tasniflash imkonini bergan. Alohida namunalar kimyoviy va texnologik tahlildan o'tkazilganda bu qozonlarni ishlab chiqarish uchun asosiy materiallar turli xil ekanligini ko'rsatgan va haroratning o'zgarishi tufayli isitish vaqtida qozonni yorilish va deformatsiyadan himoya qilgan. Bunday kompozitsion massa issiqlikka chidamlilik va plastiklikni oshirgan. Buning natijasida Termiz kullolari ancha murakkab shakldagi qozonlarni ishlab chiqarishga muvaffaq bo'lishgan. Aksariyat qismlar nafislik va yuqori sifat bilan ajralib turadi. Termiz kulollari qozon ishlab chiqarishda shakllarni ma'lum bir standartlashtirishga erishganlar. Biz ko'rib chiqayotgan qozonlarning ko'pchiligi bir xil, hatto bezaklarning profillanishi ham birlashtirilgan. Bularning barchasi kulollarning yuqori profissionalligidan dalolat beradi. Mahsulotning turidan qat'i nazar, u tantanali idishlar yoki kundalik oshxona idishlari bo'ladimi, hunarmandlar uni ishlab chiqarishga katta e'tibor berishgan. Kullolar yuksak mas'uliyat bilan ishlashgan. Tabiiyki, bunda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sotuvchanligi va raqobati muhim rol o'ynagan. Bu yerda taqdim etilgan deyarli barcha qozonlar ochiq, qora, qizil yoki kulrang angob bilan qoplangan. Ularning katta qismi angob ustidagi naqshlar bilan bezatilgan. Ularning deyarli barchasi o'z maqsadlari

uchun ishlatilgan, buni devorlardagi kuygan izlari tasdiqlaydi. Sopol qozonlari to'rt turga bo'linadi:

Birinchi tur eng keng tarqalgan (1-rasm, 6-13; 2-rasm, 1-3), umumiy sonning 70% shu turga tegishli. Bu turdagi qozonlar ko'ndalang kesimi bo'yicha pastki uchburchak halqasi va sferoid tanasiga ega. Qoida tariqasida, tana devorining o'rtasida tanaffus mavjud. Ba'zilar ko'proq ifodalangan, boshqalari esa kamroq. Idishning yuqori qismiga, bo'yniga yaqinroq yoki halqa ostiga ot taqasi shaklidagi tutqich biriktirilgan. Uning tana qismida biriktirilgan joyi ehtiyotkorlik bilan tekislangan. Ko'pgina tutqichlarda barmoq izlari bor. Tutqichning o'rtasida oson ushlash uchun teshik mavjud. Odatda, har bir qozonda ikkita nosimmetrik tarzda o'rnatilgan tutqichlar mavjud bo'lib, ularning shakli o'zgaradi. Qozonlarning devor qalinligi 4 mm dan 8 mm gacha. Yuqori qismi nisbatan qalin, pastki qismi ingichka. Bu, aftidan, qozonning tez isishiga yordam bergan, ya'ni pishirishni tezlashtirgan va shuning uchun kamroq o'tin tejash imkonini bergan. Ushbu turdagi qozonlarning aksariyati yengil angoblar ustidagi rasmlar bilan bezatilgan, u to'q qizil va to'q sariq ranglarda qilingan. Odatdagidek, qozonlarning bo'yni, dastasi va ustki qismi bezatilgan. Eng keng tarqalgan rasm chiziqlar, spirallar, to'lqinli chiziqlar shaklida ishlangan. Quyida to'rtta qozonning qisqacha tavsifi keltirilgan, ulardan uchasi arxeologik jihatdan buzilmagan. Birinchi qozon o'lchamlari bo'yicha pastki uchburchakka ega qozonlar, uchburchakning o'tkir tomoni yuqoriga va yon tomonga qaragan holda, tanasi sferik shaklga ega markaziy qismida egilgan. Bo'yin qismida o'rtada teshikli ikkita simmetrik joylashgan taqa shaklidagi tutqichlar mavjud. Qozonning bo'yni keng tasma ko'rinishidagi dumaloq rasm bilan bezatilgan, uning ostida butun aylana bo'ylab naqsh - uchlik bor. Parallel yoyli chiziqlar, ularning uchlari pastga qaragan aylanada oltita shunday chiziqlar mavjud. Rasm qizil bo'yoq bilan amalga oshiriladi. Qozonning balandligi 18 sm, romning diametri 18 sm, maksimal kengligi 27,5 sm. Ikkinchi qozon birinchisiga o'xshash shaklga ega. Uning gardishi biroz uchli. Bu qozonning bo'yni ham keng doira bilan bezatilgan. Ip undan turli yo'nalishlarga yo'naltirilgan uch xil parallel to'g'ri chiziqlar tushgan, ular: go'yo uchburchaklar hosil qilgan ular orasida parallel yoysimon chiziqlar ko'rsatilgan. Rasm qizil-jigarrang bo'yoq bilan qo'llanilgan Qozon balandligi 20,5 sm, diametri- 23 sm, maksimal kengligi - 2 sm ni tashkil etgan.²

Uchinchi qozon yuqorida tavsiflangan ikkitasi bilan bir xil lekin ancha kattaroq. Uchburchak bezak ichkariga burilgan va bu qozon ham qizg'ish bo'yoq bilan bo'yalgan. Qozonning bo'yni keng chiziq ko'rinishidagi rasm bilan bezatilgan bo'lib, unga notekis konturlarning zarbalari tushgan. Rasm qoplamalar va tutqichlar, go'yo ularning shaklini ta'kidlagan. Markazdan tanadagi egilish uchun tutqichli keng tasmalar tushgan. Qozonning balandligi 21,5 sm, tojning diametri - 4,5 sm, maksimal

² Пидяев Ш.Р. Сероглиняная керамика Мирзакултепа. ИМКУ, вип. 25, Т., 1991.

kengligi - 39 sm ni tashkil etadi. To'rtinchi qozon qisman saqlanib qolgan. Uning bo'yni ham keng chiziqli bilan bo'yalgan, undan parallel chiziqlari va ular orasida nuqta bilan zigzag bezaklari ishlangan. Ushbu turdagi boshqa qozonlarni bo'yash o'zini oqlamagan va ularning yomon saqlanishi tufayli yaxshi tasvirlanmagan. Shuni ta'kidlash kerakki, eng keng tarqalgan vertikal, gorizontall shakldagi po'lat chiziqlar va spirallar g'alati bezaklardir. Ikkinchi tur - sharsimon korpusli qozonlar, yuqoridan va pastdan biroz siqilgan. Shakli bo'yicha ular qozonxonalarga juda yaqin turi, shuning uchun ularni faqat yaxshi saqlanganligini farqlash mumkin. Uning sharsimon tanasi, cheti bor birgalikda shakli profillashgan. Yuqoriga tananing qismlari ikkita nosimmetrik tarzda birlashtirilgan kemarli shakldagi tutqichlarni qo'ygan. Qozon spiral bezak bilan bo'yalgan, shnurga o'xshash bo'rttirmani birlashtirgani yopishib qolgan. Qozon balandligi - 20,8 sm, diametri - 22 sm, maksimal kengligi - 30,5 sm. Ushbu ikki turdagi qozonlar eng xarakterlidir. Ularning keng qo'llanilishiga sabab aftidan, shaklning ko'rinishi, rang-barang dizayni, shuningdek, arzonligi uchun alohida qadrlangan.³ Uchinchi turdagi qozon shaklidagi qozonlar kam uchraydi. Termizdan topilgan bu sopol idishlarni har tomonlama o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, ularni tayyorlagan termizlik kulollar o'z hunarining mohir ustalari bo'lganlar va bu sohada ular katta yutuqlarga erishganlar. Ular faqat mohir kulollar bo'libgina qolmay, balki, malakali rassom, nozik estetik did sohiblari ham bo'lganlar. Topilgan sopol idishlar fikrimizning yorqin dalilidir. Idishlar termizliklarni yuqori rivojlangan moddiy madaniyatidan bizlarni voqif qilmoqda.

O'rta asrlarda Termizda mavjud bo'lgan amaliy san'atlar orasida sopolan yasalgan uy-ro'zg'or buyumlarini aytib o'tish zarur. X-XI asrlarda yasalganlari ayniqsa diqqatga sazovor. Ular orasida sirlanmagan va sirkor buyumlar bor. Sirlanmaganlari orasida turli-tuman shakldagi idishlar, sirkorlari orasida esa ko'proq kosa, lagan, ko'za mavjud. Sirlanmagan idishlarga ba'zan qolip yordamida naqsh tushirilgan.

O'rta osiyoning ba'zi mintaqalaridagi singari, bu yerda ham uy-ro'zg'or sopol keng tarqalgan. O'rta Osiyoning boshqa mintaqalaridagi singari bu yerda ham kulolchilik mahsulotlari nozik mahorat bilan ishlangan. Buyum egasiga yaxshi niyatlar yoki hatto birgina so'z bitilgan idishlar ham uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Ахраров И.** Кухонная керамика Ферганы IX-X вв. ИМКУ, вып. 7. Ташкент, 1965.
2. **Аннаев.Т.Ж.** Раннесредневековые поселения северного Тохаристана. Ташкент. Издательство «ФАН» УЗБЕКСКОЙ ССР 1988 г. 10-12 стр.

³ Аннаев Т. Дж. Раскопки на Талитагора и некоторые вопросы водоснабжения Термеза и его округа//ИМКУ. Вип. 19 Ташкент: Фан, 1984

3. **Аннаев Т. Дж.** Раскопки на Талитагора и некоторые вопросы водоснабжения Термеза и его округи//ИМКУ. Вип. 19 Ташкент: Фан, 1984.
4. **Аршавская З.А, Ртвеладзе Э.В, Хакимов З.А.** Средневековые памятники Сурхандари. Ташкент: Изд-во литературы и искусстваим. Г. Гуляма, 1982.
5. **Илясов Жангар, Зумрад Илясова.** Чағониённинг X – XII асрлар уй-рўзгор кулочилиги. Санъат журнали. 2011 йил. 3-сон.
6. Марказий Осиёда маданий мероси Япония музейларида. Тошкент 2019. “Эаст Стар медиа”, “ЗАМОН ПРЕСС ИНФО”.
7. **Ш.Жураев.** Бухоро воҳаси IX-XII асрлар кулолчилиги чамбарак нақшлар ҳақида. ИМКУ-28.
8. **Темирова Мунира Амиркуловна.** Эски Термизнинг симоб кўзачалари. 5A120401– Археология. Магистрлик диссертацияси.
9. **Пидаев Ш.Р.** Сероглиняная керамика Мирзакултепа. ИМКУ, вип. 25, Т., 1991.